

ДІАЛОГИ З МИНУЛИМ, АБО СТРАТЕГІЯ ФОРМУВАННЯ В МОЛОДІ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ

***Анотація:** Обґрунтовано теоретичні аспекти проблеми формування історичної пам'яті в дітей та молоді як складника національної самоідентифікації та питомого елемента сучасної політики національної безпеки України в галузі освіти. Основуючись на державних документах показано доцільність з метою консолідації та формування історичної свідомості української молоді розширити практику відзначення ювілейних дат і вшановування історичних осіб – національних символів, креативно осучаснити форми такої роботи.*

***Ключові слова:** історична пам'ять, політика пам'яті, персоніфікація, модель історичної пам'яті, інформаційна війна. Abstract. The theoretical aspects of the problem of the formation of historical memory in children and youth as a component of national self-identification and an element of modern Ukrainian national security policy in the field of education are substantiated. Based on state documents, the expediency of expanding the practice of celebrating jubilee dates and commemorating historical figures - national symbols, with the goal of consolidating and forming the historical consciousness of Ukrainian youth, is shown, provided that the forms of such work are creatively modernized. Key words: historical memory, politics of memory, personification, model of historical memory, informational war.*

Унаслідок активної рецепції українськими дослідниками напрацьовань західної соціальної філософії й історіографії в сучасній українській гуманітаристиці набуло поширення поняття «історична пам'ять» і відповідно методологічні підходи до його тлумачення і застосування. На думку історика Ірини Ковальської-Павелко, поняття «історична пам'ять» в українських реаліях за суттю корелює з поняттям «політика пам'яті або політика історичної пам'яті» і належить сьогодні до однієї з найбільш актуальних суспільних проблем як проблема пострадянського і посттоталітарного розвитку Української держави [5, с.28]. Нагальність розроблення проблеми посилюється ситуацією «гарячої» фази війни, розв'язаної сусідньою державою-агресором проти України.

В аналітичній доповіді Інституту стратегічних досліджень «Політика 135 історичної пам'яті в контексті національної безпеки України» ще в 2019 р. було наголошено: «Історія як пам'ять суспільства є не лише дискурсивною практикою, а й виконує цілком конкретні легітимізаційні завдання: «узаконює» державність, націю, інтереси груп та спільнот тощо. Кожна нація-держава формує свою ідентичність, яка уособлює і презентує її історичну та соціокультурну окремішність і в очах своїх громадян, і на міжнародній арені. Недосформовані, з розбалансованою історичною пам'яттю ідентичності особливо вразливі перед натиском космополітичних викликів, експансіоністської політики інших держав» [11, с.14]. Остання фраза безпосередньо стосується України і її громадян, ще й поставлених сьогодні у складні умови повномасштабної, у тому числі й інформаційної війни.

Звернемося до теоретичного підґрунтя моделі «політики історичної пам'яті», узагальнене тлумачення якої репрезентовано в книзі американських науковців Яна Кубіка і Мікаеля Бернгарда. На їхній погляд, політика пам'яті – це «панівний шаблон, який існує в суспільстві у цей момент часу щодо певної глибоко суперечливої історичної події або

процесу» [14, Р.4]. Слід наголосити, що у 10 розділах своєї книги вони описали і проаналізували способи відзначення 20-ї річниці падіння Берлінської стіни і розпаду СРСР в країнах колишнього східного блоку, в балтійських республіках і Україні. Дослідження здійснене не стільки на вивченні позицій громадянських суспільств цих країн, скільки на контент-аналізі офіційних промов очільників держав, керівників владних і опозиційних партій, розгляді стилів офіційних заходів (на рівні парламенту чи уряду) з приводу цих подій [14, Р.4]. Автори висновують, що заданий у такий спосіб шаблон-режим пам'яті згодом, якщо «до його формулювання та поширення активно залучені державні інституції чи політичні угруповання», набуває офіційного статусу [14, Р.9].

Доцільним вважаємо урахування й визначення українського політолога В. Бушанського щодо характеру процесу впровадження дискурсу історичної пам'яті, а саме: «Рух від нігілізму до соціального конфлікту, а в рамках соціального конфлікту до ствердження нової дискурсивної нормативності – це 136 необхідні віхи розгортання історичної пам'яті» [1, с.97]. Ситуацію в Україні можна розглядати як процес установавання нового порядку в канонізації історичної пам'яті.

У вже згаданій доповіді про сучасну політику історичної пам'яті в контексті національної безпеки України особливої ваги у справі формування неспотвореної національної історичної пам'яті, без якої неможлива розбудова суверенної Української держави, надано освіти, насамперед предметам і дисциплінам суспільствознавчої галузі знань, у першу чергу історії [11, С.61- 62]. Як зазначає відомий український історик Ю. Шаповал, звертання до подій і постатей минулого, необхідність вести з ними постійний, нескінченний в часі діалог, є ознакою цивілізованого соціуму [7, с.5], водночас це й насущна потреба освічених, національно мислячих нащадків. Рідна історія – це дзеркало буття народу, джерело національної гордості, інструмент формування усвідомленого розуміння своєрідності національного архетипу, досвіду національних перемог і здобутків, трагедій і помилок та шляхів їх прийняття чи подолання.

Для нас, педагогів і викладачів, чи не найголовнішою функцією історії України є те, що вона – дієвий інструмент виховання у дітей і молоді патріотичних і громадянських почуттів, вона відіграє посутню роль у їхній соціалізації у дусі етнонаціональної ідентичності. Адже одним з питомих чинників, який сприяє «перетворенню населення на народ», є різнобічне і глибоке знання власної національної історії, що формує історичну, а на її основі національну свідомість, тобто «уявлення про етносоціальні цінності, норми, традиції, що є визначальними для віднесення особи до тієї чи тієї нації, національної спільноти» [10, с.104-105].

На жаль, наразі актуальність питань вивчення і викладання суспільствознавчих предметів багаторазово посилюється викликами інформаційної війни, провідну роль у якій відіграє специфічна «гуманітарна зброя», що застосовується РФ для впливу на свідомість населення України. Ключова мета країни-агресора – демонтаж української державності, тому в 137 нагоді стають маніпулювання історичними фактами, руйнування ідентичності й цінностей в наших громадян, нав'язування їм іншокультурних стандартів.

Українські політологи стверджують: «Формування національної ідентичності є визначальним національним інтересом» [6], і тому особливо прикро, що вони констатують наявність у громадян України кризи ідентичності, що є результатом руйнування усталеної системи радянських цінностей і формування цінностей, з одного боку, – етнічних, а з іншого – національно-громадянських. Основними проявами цієї кризи вчені називають:

неузгодженість між загальноукраїнською національною ідентифікацією та іншими різновидами колективно-культурної ідентифікації; розбіжність між загальноукраїнськими та регіональними інтерпретаціями історичних процесів, подій, ролі певних історичних постатей [11;13].

Зауважимо, що формування національної ідентичності як визначального національного інтересу, накреслює і зумовлює політику та дії держави. Навіть у США, у країні зі стабільною громадянською ідентифікацією, на державному рівні було визнано, що «розуміння історії, політики, культури і традицій є важливим для громадянської позиції і критично значущим для усвідомлення того, хто є союзниками, а хто – супротивниками Америки» [15, Р. 12].

У владних колах України є глибоке усвідомлення значущості дискурсу нації, начала якого заховані в історії культури. Маємо на увазі схвалення низки важливих націєформувальних документів, зокрема Стратегії інформаційної безпеки до 2025 року, розробленої наприкінці 2021 р., плану дій з впливу на вкорінення національної самоідентифікації і рідномовності. Адже саме «з метою консолідації та формування історичної свідомості Українського народу, збереження національної пам'яті на державному рівні визнано необхідним офіційно належно відзначати і вшановувати пам'ятні дати і ювілеї (виокремлення – автора)» [12].

Зокрема, серед заходів, визнаних Верховною Радою України доцільними, – проведення урочистих відзначень пам'ятних дат і ювілеїв. У цьому контексті МОН України рекомендовано: забезпечити проведення у закладах загальної 138 середньої освіти, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти уроків, виховних годин, круглих столів, науково-практичних конференцій, інших тематичних заходів, приурочених до пам'ятних дат і ювілеїв 2022-2023 років; включити теми, присвячені пам'ятним датам і ювілеям 2022-2023 років, до переліку тем конкурсів Малої академії наук України, рефератів, курсових та дипломних робіт у закладах вищої освіти.

Відповідні рекомендації в Постанові Кабінету Міністрів України адресувалися й Міністерства культури та інформаційної політики України; Державного комітету телебачення і радіомовлення України; органів місцевого самоврядування; Національного банку України [12].

З особистого тривалого досвіду організації і проведення ювілейних та тематичних науково-практичних заходів із вшанування пам'яті видатних педагогів і вчених України, можу свідчити: коли до проведення конференції чи круглого столу підходити творчо, із щирою шаную до освітньої персоналії, з прагненням зацікавити учасників, то вочевидь виявляється позитивний гуманітарний ефект. Його можна фіксувати у зацікавлених промовах і обговореннях, у дописах учасників. Але не всі ефекти можуть бути явними, адже невимірними лишаються такі складники, як враження, викликані заходом думки, бажання.

Саме крізь обговорення історичних і науково-педагогічних аспектів життєдіяльності видатної особи глибше учасниками досягається характер історичного і соціального часу як тла, що зумовило непересічну діяльність, вплинуло на особу і бодай почасти трансформувалося завдяки її здобуткам. Пристаємо до думки Ольги Волянук, що знакові постаті, люди-символи, життєва історія яких виконує помітну роль у маркуванні мнемологічно простору суспільства, є важливим елементом національного нарративу, становить своєрідну систему смислів для спільноти [2, с. 266] і сприяє ненав'язливому,

поступовому усвідомленню учасниками причетності до символічного світу народу, нації, Держави [3; 8].

Життя видатних людей – це персоніфікована історія нації.

Наголосимо, що ювілейні конференції мають не лише меморіальну значущість. Вшановуючи пам'ять видатного національного мисленика, ми отримуємо можливість поміркувати над проблемами, якими він чи вона переймалися, з позицій сьогодення обґрунтувати непроминальність ідей чи їх застаріння, можемо навіть спробувати їх розвивати, аби продовжити і примножити надбання, і тим самим розвивати саму українську гуманітарну освітню думку.

Наукова конференція як зібрання і нарада представників певної наукової галузі є формою публічного обговорення (рідше - розв'язання) актуальних дослідницьких питань. Відходячи від практики проведення таких зборів у суто урочисто-ювілейному дусі з промовами гасельного спрямування, поступово формуємо практику оприлюднення у ході таких заходів нових поглядів на усталені канони тлумачення розвитку національної освіти і педагогічної думки, оцінки діяльності певних історичних постатей.

Переконана, що плідним у формуванні в молоді історичної пам'яті є ширше запровадження в процедуру ювілейних заходів інтерактивної участі студентської чи шкільної молоді, аби вони могли не лише заслухати наукові повідомлення, що без сумніву корисно, а й висловити свою думку, позицію ставлення щодо обговорюваного на заході питання.

Особливо доцільним вважаємо відкриті опитування з тематики заходу з наступним обговоренням результатів, що звичайно істотно ускладнює традиційне проведення заходів, однак дає позитивний ефект співучасті, створює можливості залучити й активізувати ту молодь, яку часом важко розворушити.

Починаючи з 2014 р., відбувається запекле змагання різних версій минулого – українське суспільство поступово виробляє свою власну модель історичної пам'яті, яка в змозі консолідувати націю як цілісне політикокультурне утворення. Розширення палітри масових заходів з формування історичної свідомості у дітей та молоді «працюватиме» на збереження нового режиму національної пам'яті.

Список літератури

1. Бушанський В. Історична пам'ять: поняття і феноменологія. Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід. [Ю. Шаповал, Л. Нагорна, О. Бойко та ін.; за заг. ред. Ю. Шаповала]. Київ: ІПЕНД, 2013. С. 93-114.
2. Волянчук О. Персоніфіковане минуле у сучасному політичному житті України та Росії. Наукові записки ІПЕНД НАН України. № 1(175). С. 265-276.
3. Грицак Я. Історія в особах: до формування історичної пам'яті в Україні, 1991-2011. Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід. [Ю. Шаповал, Л. Нагорна, О. Бойко та ін.]; за заг. ред. Ю. Шаповала. Київ: ІПЕНД, 2013. С. 231-250.
4. Киридон А. Концепт «історична пам'ять»: варіативність дефініювання. Україна – Європа – Світ. Вип. 3: Міжнародний зб. наук. пр. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. С. 112–116.

5. Ковальська-Павелко І. «Війни пам'яті» як ключовий чинник формування державної політики пам'яті в сучасній Україні. *Krakowskie Studia Malopolskie*. № 3(35). 2022. 27-44.
6. Критерії національної безпеки в освітній сфері: зарубіжний досвід та висновки для України. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2016-08/osvita_bezpeka-7e24e.pdf (дата звернення: 19.02.2023).
7. Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід. / [Ю. Шаповал, Л. Нагорна, О. Бойко; за заг. ред. Ю. Шаповала]. Київ: ІПЕНД, 2013. С. 5.
8. Михайлова О. Персоніфікація як стратегія історичної політики в Україні. *Стратегічна панорама*. № 1. 2022. С. 18-25.
9. Нагорна Л. Політика пам'яті та її орієнтаційна місія. *Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід*. [Ю. Шаповал, Л. Нагорна, О. Бойко та ін.; за заг. ред. Ю. Шаповала]. Київ: ІПЕНД, 2013. С. 114-141.
10. Національна свідомість. *Мала енциклопедія етнодержавознавства*. Київ: «Генеза», 2018. С. 104-105.
11. Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України: аналіт. доповідь / [Яблонський В. М., Лозовий В. С., Валевський О. Л., Здіорук С.І., та ін. / за заг. ред. В. М. Яблонського]. Київ: НІСД. 2019. 144 с.
12. Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2022–2023 роках : Постанова Верховної Ради України від 17.12.2021 № 1982-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1982-IX#Text> (дата звернення: 17.01.2022).
13. Чупрій Л., Сіра О. Патріотичне виховання як чинник формування національної ідентичності в умовах російської агресії. *Krakowskie Studia Malopolskie*. № 3(35). 2022. С. 27- 44.
14. Kubik, Jan and Bernhard, Michael (2014). «A Theory of the Politics of Memory.» In *Twenty Years after Communism: The Politics of Memory and Commemoration*, /ed. by Jan Kubik and Michael Bernhard, 7–36. Oxford: Oxford University Press.
15. Klein, Joel I. and Rice, Condoleezza and Levy, Julia C. (2012). *U.S. Education Reform and National Security (Independent Task Force Report No. 68)*. New York: Council on Foreign Relations Press.